

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

⋮

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 31

1950

U P P S A L A 1 9 5 1

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1951

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

506603

Miscellanea.

Axel Wallengren-fyndet.

I december 1945 gav Gebers förlag ut en ny, med stora förväntningar emottedd upplaga av »Falstaff Fakirs Bästa». Den innehöll nämligen bl. a. en del nyfunna verk av Axel Wallengren, såväl poesi som prosautkast, fakirinfall såväl som arbeten med allvarlig syftning. En antydan om fyndets innehåll hade lämnats av den lycklige upptäckaren, fil. lic. Simon P. G. Bengtsson, i Svensk Litteraturtidskrift 1943, Tilläggshäfte, och det är också denne, som stått för utgivningen. Mot de principer, enligt vilka urvalet vid utgivningen skett — ty det är icke på långt när allt som publicerats — skall här ingen invändning göras, de komma att skärskådas i annat sammanhang. Men vid en jämförelse mellan originalmanuskripten, som nu genom gåva av Gebers förlag äro tillgängliga för allmänheten i Lunds Universitetsbibliotek, och Bengtssons edition ha så talrika och viktiga differenser konstaterats, att det kan synas lämpligt att åtminstone på de viktigaste punkterna söka restituera Wallengrens egen, genom utgåvan förvanskade text. I det följande återges Bengtssons version till vänster, Wallengrens till höger. Avvikande parti hos denne kursiveras.

I företalet citeras s. 14 en dödsannons ur skolpojken Wallengrens dagbok:

»Gästerna samlas hos skeppsklarerare
Landgren Söndagen den 58 juni 1879
...»

Gästerna samlas hos skeppsklare-
rare Landgren Sön- och Lördagen
den 58 Juni 1879...»

Wallengren har konsekventare än som framkommer i editionen vänt upp och ner på begreppen. Han låter samma datum, som i sig självt är orimligt, representera två veckodagar, som till yttermera visso räknas baklänges. Denna finess försvinner hos Bengtsson.

S. 16. citeras den dagbok, Wallengren förde i Berlin:

»hela världens kända — litteratur.»

»hela världens — kända — littera-
tur.»

Genom utelämnandet av det ena tankstrecket blir det andra meningslöst. Vidare:

»Herregud om jag kunde göra det ta-
langfullt.»

»Herregud om jag kunde göra det
bra ifrån mig, om jag kunde göra det
talangfullt.»

Stegringen i uttryckssättet, upprepningen av tanken är här icke utan betydelse. Rent principiellt finns väl inget skäl för att utelämna en hel rad i manuskriptet. — I det följande förbigås flera hundra fall, då utelämnningen eller felläsningen givit en differens av övervägande stilistisk karaktär. I stället skall lämnas en rad exempel, där avvikelsen ger helt annan innebörd åt orden.

Sid. 44 citeras en dikt ur dagboken:

»Det är som sista valsen, som liksom
stilla somnar.»

»Det är *den* sista valsen, som lik-
som stilla somnar.»

Det är alltså ej fråga om hopning av bild på bild utan fråga om ett rent akustiskt minnesintryck.

Sid. 53 återges dikten »År 1002 p. Chr. n.»:

»Prästen lät den sista droppen
ur pokalen rinna ut.
Sedan bad han tyst. Och sedan
sade han: »nu är det slut.»

»Prästen lät den sista droppen
ur pokalen rinna ut.
Sedan bad han tyst. Och sedan
sade han: »nu är *allt* slut.»

Den oriktiga versionen riskerar att göra rent parodisk verkan, då man kan föranledas tro, att det är vinet i pokalen, som är slut. Wallengrens egen avfattning är mycket mera patetisk.

Sid. 60 förekommer en sonett. Sista tersinens första rad lyder:

»Men hjärtat svider, ljuvt i själen
glider»

»*När* hjärtat svider, ljuvt i själen
glider».

Antitesen är alltså icke oförmedlad och oförklarad.

Sid. 64 i sista strofen ur »Vårsång vid insjön»:

»Ty andras längtan intet är...»

»Ty andras *väntan* intet är...»

Ordet väntan korresponderar mot två ställen med samma tanke och ordval tidigare i dikten. Det är själva ledmotivet, som konsekvent fått samma avfattning, varje gång det återvänder.

Sid. 66 i nr II av »Passionsdikter»:

»En blodröd strimma
brann fram genom himlen,
som välvde sig jämnrå...»

»En blodröd strimma
brann fram genom himlen,
som välvde sig *järnrå*...»

Sidorna 71–176 innehålla reproduktion av redan förut tryckta verk, och även om anmärkningar kunna göras mot troheten gentemot de upplagor, som utkommo under Wallengrens egen livstid, skola dessa anmärkningar här förbigås, då de huvudsakligen äro av stilistisk art. Dock måste man beklaga, att den nye utgivaren, trots att han veterligen kände till, att sagorna om Pomperipossa och om den riktiga prinsessan första gången tryckts i barntidningen Tummeliten — en bilaga till Jultomten — dock icke följt denna ursprungliga version utan i stället omtryckt en senare, som grundar sig på en retuscherad upplaga i Barnbiblioteket Saga 1906. Ändringarna äro små men många. En viktigare sådan är följande:

Sid. 174:

»— Vår lön, vår lön! skriade Tringelitrask och hoppade på båda benen på en gång.»

»Vår lön, vår lön! skriade Tringelitrask och hoppade *av ängslan* på båda benen på en gång.»

Sid. 179 återkommer nyutgivet manuskript, och därmed också talrika fel-läsningar. Några av de mest betydande:

Sid. 179:

»den blyga skammen och den blodröda synden...»

»den *blygrå* Skammen och den blodröda synden...»

Sid. 185:

»— Vem har rätt om dem? (glasögon)¹
— Calvin.
— Det är bra...»

»Vem har rätt om dem?
Calvin.
De äro bra...»

Sid. 187:

»Jag sökte efter min näsduk, emedan jag ansåg den närvarande situationen kräva en banal suckan i nämnda plagg...»

»Jag sökte efter min näsduk, emedan jag ansåg den närvarande situationen kräva en banal *manöver* med nämnda plagg...»

¹ Förf. anm.

Sid. 197:

»den övermodigaste av hertingarna . . .»

»den övermodigaste och syndigaste av de tre hertingarna . . .»

Sid. 201:

»Låtom oss utsöka en förnämlig tomtplats . . .»

»Låtom oss utsöka en förmånlig tomtplats . . .»

Sid. 206:

»ett glas kall War-Whisky . . .»

»ett glas *Uam* War-Whisky . . .»

Wallengren har menat *Uam-War*, och så står också i manuskriptet. Namnet förekommer på Albert Engströms teckning till »Huru jag blev fakir» i Söndags-Nisses julnummer 1895. Denna sorts whisky har väl heller knappast kallats *War utan Uam War*.

Sidd. 217–218 har medtagits »En vansinnigs allra sista tanke», en skämtdikt, vilken, som utgivaren påpekar, tidigare stått avtryckt i studentpublikationen *Jätten Finn*, maj 1893. I manuskriptsamlingen föreligger dels handskrift, dels även ett urklipp ur denna publikation med ungefär halva dikten. Vilken version — ty det finns mycket betydande olikheter mellan de båda texterna — Wallengren tänkt följa, är ovisst. Den tryckta versionen verkar vara mer överarbetad, och den har utgivaren enligt min mening alldeles riktigt följt. Men han har som underskrift satt handskriftens datum, 17 juli 1888, utan att ange olikheten mellan versionerna. Skall datum vara av något värde i detta sammanhang, bör naturligtvis datum anges för den version, som följts, icke för andra. Som det står i Bengtssons upplaga, blir uppgiften fem år felaktig.

(Även här är texten något felaktigt återgiven, t. ex. sid. 218, strof 3:

»loppan sönderslet en oxe.
Lusen spratt då upp ur drömmar,
tänkte: här han gärna koxe!»

»loppan sönderslet en oxe.
Lusen spratt då upp ur drömmar
tänkte: här *man* gärna koxe!»

Wallengrens version ger bättre mening. Som jämförelse kan tagas handskriften från 1888, där motsvarande rad lyder:

»tänkte: här, minsann, *man* koxe?»)

Sidd. 233–235 återges en berättelse om »Edvard och Kunigunda». Denna föreligger i samlingen i två utskrifter, av vilka den ena synbarligen är mera utarbetad; ändringar, som vidtagits i den andra, återkomma som grundval för nya ändringar här. Bengtsson har emellertid, i min tanke med orätt, valt den »mera primitiva» utskriften och förbigått den mer överarbetade. Därigenom har han kommit att få hjältens namn stavat »Edvard» i prosadelen av berättelsen, men däremot »Edward» i den versifierade delen, något som undvikits i den förmodligen senare versionen: denna har konsekvent »Edvard». Avvikelserna äro framför allt i stavningen, som målmedvetet gjorts mer ålderdomlig. Härvidlag har Bengtsson ej heller i fråga om den valda versionen tryckt av den fullt korrekt (sid. 235: *hieltens näsa*, skall vara *hieltens näso*; *hiskeligt*, skall vara *hiskeligh*). En avvikelse mellan de båda versionerna förtjänar att tagas upp; sid. 235 nerderst:

»föll som een lillia . . .»

»*siönk* som een lillia . . .»

När det gäller »Reliker» (sidd. 245–247), har Wallengren själv liksom i fråga om »En vansinnigs allra sista tanke» bifogat dels en handskriven version, dels urklipp ur *Jätten Finn*. Här har Bengtsson däremot följt handskriften, om med rätt eller orätt kan knappast avgöras. Möjligen är denna mer utarbetad och alltså senare; härpå tyder även den omständigheten, att den är odaterad och kanske avsedd som en retuscherad avskrift. Emellertid är ett mindre parti helt utelämnat; trots att det förekommer i såväl handskriften som urklippet:

Sid. 247, efter rad 8, bör inskjutas:

»Jag känner likväl en vän, som gömmer på alla sina skolböcker. Men de ligga i en dammig vrå på vinden och få väl icke skåda det sköna dagsljuset förr än på en framtida bokauktion.»

Någon som helst anledning att utelämna detta parti finns icke; om så avsiktligt har skett, borde det åtminstone anges, att texten är stympad. Likaså hade utgivaren bort omtala, att »originalmanuskriptet» (rättare författarens retuscherade avskrift) och den tryckta texten differera.

Sid. 230 finnes åter utelämnat stoff:

»— Jag är starkare än du. — Släpp mig! —»

»— Jag är starkare än du. — *Släpp mitt hår!* — Släpp mig!»

Sid. 238 omnämnes Wallengrens plan för avhandlingen »De vildaste folken». I planen upptages bl. a. ett avsnitt, benämnt »Droskkuskar». Man får nu upplysningen, att detta avsnitt saknas. I själva verket finns det i ett fragment på fyra rader, något som åtminstone bort omnämnas.

Fragmentet har följande lydelse:

»*Droskkuskar.*

En droskkusk är ett plågoris på jorden;
han kör till söder, då du vill till norden,
blott för att skinna dig på högre taxa.
Om då du hovsammt börjar att dig kaxa»

Naturligtvis kan man motivera en uteslutning med att stycket är i hög grad ofullbordat, men man måste göra Wallengren den rättvisan, att han har belägg för sina uppgifter. — I fråga om den nämnda avhandlingen, »De vildaste folken», nämnes sid. 241 en rad avhandlingar, som Fakiren tänkes ha skrivit mitt i Afrika, summa fjorton stycken. Wallengren ger följande inledning: »Som var och en av de 14 avhandlingarna är lika god som 2 vanliga, blir här — för första gången — 14 = 7.» Bengtsson skriver inte 14 utan fjorton och tar därmed bort parallellismen i uttryckssätt. Men de »avhandlingar», som han avtrycker, äro till antalet inte 7 utan 6. Härigenom kan man få den tanken, att Wallengren varit dålig i enklare räknesätt. I ett utkast, sedermera omarbetat, hade denne emellertid numererat sina avhandlingar, varvid »Kyparen» stått som nr 6, vadan antalet alltså blivit 7. »Kyparen» har av Wallengren själv överflyttats till annat avsnitt, Kucus »avhandling om Kypare» etc., och häri bör naturligtvis ingen ändring göras. Omflyttningen hade dock bort påpekas, emedan den rubbat Wallengrens cirklar utan att han själv hunnit retuschera bort spåren av omflyttningen. Nu kvarstår för läsaren en inadvvertens i framställningen, något som bort beaktas vid utgivning av annan persons icke tryckfärdiga alster.

Sid. 239 blir också meningen oriktig:

»innan jag själv såsom munfyllande produkt uppgick såsom en självständig beståndsdel i några individkroppar . . .

»innan jag själv såsom munfyllande produkt uppgick såsom en osjälvständig» etc.

Ännu värre blir det på sid. 241. För sammanhangets skull är här nödvändigt att återge avsevärt mer än det rent felaktiga.

»Mitt författande och vildarnas hungersnöd höll de jämnaste steg, jag ännu sett tagas. Kannibalerna voro till antalet fjorton utom hövdingen. Varje dag skrev jag en avhandling, och varje dag slaktade människoätarna 1 barndomsvän. På femtonde dagen . . .»

»Mitt författande och vildarnes hungersnöd höll de jämnaste steg, jag ännu sett tagas. Kannibalerna voro till antalet fjorton utom hövdingen. *Mina avhandlingar blevo också till antalet fjorton.* Varje dag skrev jag 1 avhandling, och» etc.

Symmetrien och logiken är utmärkt väl tillvaratagna i Wallengrens egen version. Någon anledning att frångå hans ordalydelse finnes icke.

Sid. 250 («Om spöken»):

»dessa väsenden kalla vi för . . .»

»dessa väsenden kalla vi gärna för . . .»

Sid. 252 (överst):

»olika sorters hjul, nyttiga diamant-
armband . . .»

»olika sorters hjul, nyttiga *ystebyt-*
tor, diamantarmband . . .»

Wallengren har alltså ej avsett att kalla diamantarmband nyttiga. Det hade varit frestande att taga stället som exempel på hans användning av paradoxen. Så bör man alltså här icke göra.

Samma sida:

»avslutade just ett synbarligen ekono-
miskt avgörande samtal . . .»

»avslutade *just synbarligen ett eko-*
nomiskt avgörande samtal . . .»

Den olika ordställningen ger helt annan innebörd åt ordet synbarligen, som ej skall syfta på »ekonomiskt» utan på satsen i sin helhet.

Sid. 253 omnämnes två gånger »professor Gamers bok Om apspråket». Någon sådan bok lär väl icke finnas, åtminstone har någon författare med det namnet icke återfunnits i någon tillgänglig svensk eller utländsk uppslagsbok. Wallengren åsyftar icke heller någon Gamer. Han har skrivit *Garner*. Richard Lynch Garners *The speech of monkeys* kallas fullt korrekt »Om apspråket». Denna bok utkom i London 1892, och boktiteln har t. ex. i Aftonbladet $\frac{5}{1}$ 1894 kunnat komma under Wallengrens ögon. Här skall gärna medges, att handskriften lätt kan läsas som »Gamer», men för den, som är något så när förtrogen med Wallengrens i allmänhet icke alls svårlästa handstil, står det fullt klart, att namnet måste vara Garner, något som bekräftas av verkligheten.

Sid. 260:

»Det knorr, som i början hördes, av-
sommnade tvärt.»

»Det knorr, som i början hördes,
avstannade tvärt.»

Sid. 263:

»Då jag en sällsynt ful Januarimor-
gon . . .»

»Då jag en *sällsport* ful Januari-
morgon . . .»

Sid. 274:

»Den maskerade lyfter därpå Er högra
arm mot himmelen och Ni svär en
gruvlig ed . . .»

»Den maskerade lyfter därpå *högra*
armen mot himmelen och *svär* en
gruvlig ed . . .»

Även om det möjligen varit en »förbättring» att låta den maskerade mannen (arbetsgivaren) lyfta den arbetssökandes arm, så är det avgjort en motsägelse att låta den senare svära att tala sanning. Han har nämligen nyss fått lova att aldrig yppa firmans affärshemligheter, och ett sådant löfte är inte alltid förenligt med ett obetingat sanningskrav. Wallengrens formulering stämmer med logikens fordringar, och någon anledning att »förbättra» hans text utan angivande av förändringen finnes icke.

Ytterligare en felläsning finns på sid. 276:

»En särk fabricerad av en fånge . . .»

»En *säck* fabricerad av en fånge . . .»

Wallengren skriver alltid cedilj under c, så även här. Det kan alltså icke vara fråga om r. Det är troligare, att fången syr säckar än att han fabricerar särkar. Man får icke tillmäta Wallengrens fantasi onödigt stora utsvävningar i fråga om triviala ting.

Slutligen skall här tagas upp en annan sak. Bengtsson återger sid. 30 en dikt ur Bohème och idyll, Wallengrens första bok, och citerar den rätt efter ordalydelsen. Icke desto mindre finns dock förmodligen ett fel på en väsentlig punkt. Dikten återges nedan i extenso:

»Jag har köpt Nürnbergskt leksakskräm
 för livets stora pengar.
 Då andra plöjde, spelte jag fiol
 till dess de brusto, alla mina strängar.
 Med stråken står jag kvar — den kan mig intet gagna.
 Mitt leksakskräm itu — till plögen nya krafter.
 Till Helga Landet vill jag gå en pilgrimsgång
 och göra bot — den vägen, den blir lång.»

För varje uppmärksam läsare av dikten står klart, att uttrycket »nya krafter» i sjätte raden är en motsägelse, som illa stämmer med diktens anda. Varför skulle en pilgrimsgång vara nödvändig, om poeten *kunnat* ägna sina krafter åt plögen, dvs. det hårda arbetet? Ruinerad och kraftlös måste han som en ny Tannhäuser göra en botvandring, det är huvudintrycket av dikten, men detta brytes av det anförda uttrycket. Utgivarna av urvalsupplagan 1901, Nathalia och Sigfrid Wallengren, av vilka den förstnämnda var brodern Axels litterära förtrogna och den som ofta fick hjälpa till med renskrivning av hans arbeten, ändrade uttrycket till det som fordras av sammanhanget: »inga krafter». — Hans Küntzel reserverar sig, när han trycker av *Bohème* och *idyll*, med anmärkningen angående »nya krafter»: »Möjligen tryckfel för *inga*» (Saml. skr. 1923–24, del I sid. 25). Det torde vara på tiden att undanröja detta besvärande och onödiga tryckfel, ty det kan väl knappast vara något tvivel om att det *är* ett tryckfel.

Det finns andra tryckfel i *Bohème* och *idyll*. I ett exemplar, som Axel Wallengren dedicerat personligen till sedermera professor Karl Petrén, har han egenhändigt infört ett par rättelser. Sid. 75 är »I era spår passionen lönligt susar» ändrat till »I era snår . . .» etc. Det bör vara fråga om tryckfel, eftersom det införda ordet ger bättre mening. Sid. 172 talas om »förhoppningars silvermynt» och längre fram om »Förhoppningars stora sedlar», vilka äro identiska med förhoppningarnas tidigare nämnda myntsorter, alltså ett oförklarligt tankesträng, om det varit Wallengrens mening, att det skulle stå så där. Det förstnämnda uttrycket är ändrat till »förhoppningars sedelmynt», vilket gör identiteten fullständig. Samme ändringar ha gjorts i andra dedicerade exemplar.

Wallengren har haft en stark känsla av ordens stilvärde. I sina manuskript har han lagt ner stor möda på att få fram det riktigaste uttrycket, det mest sågande ordvalet. En utgivare av hans alster, även de ofullbordade, måste respektera hans språkformer och undvika att förvanska dem. Bengtssons upplaga fyller härvid icke måttet.

Sölve Ossiannilsson.

En tysk skådespelerska om Strindbergs dramer.

I den avlidne Hugo Fränkels rika samlingar hittade jag, samman med andra Strindbergiana, stammande ur Emil Scherings ägo, tio brev av Gertrud Eysoldt från åren 1901–08 till Strindbergs översättare om Strindbergs dramer. Breven, som är skrivna med en ovanligt kraftig, karakteristisk handstil, ligger nu på Drottningholms Teatermuseums bibliotek. Gertrud Eysoldt, född 1870, var redan en mogen skådespelerska, då hon började spela Strindbergs kvinnofigurer.

Den 25 november 1900 gjorde Strindberg Emil Schering med en kunglig gest till sin »prokurator» (jfr Erik XIV och Göran Persson), och denne man blev hans outtröttlige, idérike och till sist framgångsrike propagandist. Hösten 1900 fick han ett efter originalmanuskriptet maskinskrivet exemplar av *Påsk* (likaledes tillhörande Fränkels samling, nu hos samlaren T. Troensegård, Mariager, Danmark med ett fåtal rättelser av Strindbergs hand, däribland ett tillägg, som fattas i den svenska texten i Landquists upplaga). Översättningen hade Schering redan april 1901 placerat hos direktör Stöllberg, Münchner Schauspielhaus; den 15 april frågade han Strindberg, om hans fästmö, Harriet Bosse, ville spela Eleonora där. Svaret måtte ha varit nekande; ty redan under maj månad stimulerade han Gertrud Eysoldt att syssla med rollen. De första 4 breven handlar huvudsakligen om »Påsk». Gertrud Eysoldt var den gången för tredje året engagerad i München, men